

Wprowadzenie

Niniejszy numer czasopisma „Rozwój regionalny i polityka regionalna” tworzy zwały tematycznie zbiór artykułów, stanowiąc jeden z efektów podsumowujących międzynarodowy projekt badawczy finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (NN 306 79 19 40) pt. „Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej”, który w okresie 2011–2014 był realizowany przez pracowników Zakładu Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Partnerami zagranicznymi zaangażowanymi w przedmiotowe badania byli: prof. dr. Dovile Krupickaitė (Geografijos ir kraštotvarkos katedra Vilniaus Universitetas, Litwa) oraz prof. dr hab. Pavol Korec (Katedra humánnej geografie a demografie, Univerzita Koménskeho v Bratislavie, Słowacja).

Głównym celem projektu była analiza procesu rozwoju społeczno-gospodarczego, którego cechą charakterystyczną jest zróżnicowanie przestrzenne prowadzące do powstawania obszarów wzrostu i obszarów stagnacji oraz rozpoznanie istotnych czynników stymulujących lub hamujących rozwój tych obszarów. Badanie uwzględniało ujęcie częściowe i całościowe procesu rozwoju. Analiza prowadzona była zarówno w układzie regionalnym, jak i wewnątrzregionalnym Polski (NUTS 2 i NUTS 4/LAU 1), z odniesieniem uzyskanych wyników, w zakresie determinowanym dostępnością do porównywalnych danych statystycznych, do sytuacji występującej na Litwie i w Słowacji. Okres analizy obejmował lata 2000–2010.

Cel główny uszczegółowiono poprzez określenie pięciu celów cząstkowych odpowiadających podstawowym etapom realizacji projektu:

1. Analiza rozwoju społeczno-gospodarczego, prowadząca do identyfikacji rozkładu obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w ujęciu częściowym i całościowym rozwoju, w układzie wybranych aspektów:
 - ludność i osadnictwo;
 - rynek pracy i struktura gospodarki;
 - infrastruktura techniczna i dostępność przestrzenna;
 - sytuacja finansowa i poziom zamożności;
 - innowacyjna gospodarka i otoczenie biznesu.
2. Analiza procesu rozwoju społeczno-gospodarczego wyróżnionych obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w ujęciu częściowym i całościowym rozwoju.
3. Identyfikacja istotnych czynników, w wybranych aspektach rozwoju społeczno-gospodarczego, mających wpływ na rozkład oraz rozwój obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej.
4. Analiza relacji między zidentyfikowanymi czynnikami rozwoju społeczno-gospodarczego a zmiennością koniunktury gospodarczej oraz zjawiskiem światowego kryzysu ekonomicznego.

5. Określenie prawidłowości w zakresie polaryzacji oraz dyfuzji procesów rozwojowych w kontekście ukierunkowania polityki regionalnej zgodnie z modelem polaryzacyjno-dyfuzyjnym, w ujęciu częściowym i całościowym rozwoju. W projekcie sformułowano następujące hipotezy badawcze, które podlegały weryfikacji w poszczególnych etapach postępowania badawczego:

- Cechą charakterystyczną rozwoju społeczno-gospodarczego jest duży stopień zróżnicowania przestrzennego, czego konsekwencją jest kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej.
- Identyfikacja obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej może odbywać się zarówno w ujęciu częściowym, tj. różnych aspektów (ludność i osadnictwo, rynek pracy i struktura gospodarki, infrastruktura techniczna i dostępność przestrzenna, sytuacja finansowa i poziom zamożności, innowacyjna gospodarka i otoczenie biznesu), jak i w ujęciu całościowym procesu rozwoju.
- Rozkład przestrzenny obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej zmienia się w czasie.
- Rozmieszczenie oraz rozwój obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej determinowane są przez istotne czynniki, których siła wpływu jest zróżnicowana.
- Rozwój społeczno-gospodarczy, rozpatrywany zarówno w ujęciu częściowym jak i całościowym, podlega wpływowi koniunktury gospodarczej.
- Zmienność koniunktury gospodarczej wpływa na poszczególne aspekty i czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego w różnym stopniu, tzn. wrażliwość aspektów i czynników rozwoju na zmiany koniunktury jest zróżnicowana.
- Istniejące relacje pomiędzy obszarami wzrostu i obszarami stagnacji mogą stanowić podstawę rozwoju społeczno-gospodarczego zgodnie z założeniami modelu polaryzacyjno-dyfuzyjnego.
- Obszary wzrostu i obszary stagnacji gospodarczej są przedmiotem szczególnej interwencji w ramach polityki regionalnej państw członkowskich Unii Europejskiej.

Uzyskane wyniki stanowiły podstawę do sformułowania rekomendacji dla polityki spójności skierowanej do obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w Polsce i w badanych państwach Unii Europejskiej. Ich aplikacyjny charakter związany jest przede wszystkim z trwającą dyskusją na temat zmiany paradygmatu polityki regionalnej z modelu wyrównawczego na model polaryzacyjno-dyfuzyjny oraz wynikających z tego szans i zagrożeń dla rozwoju regionalnego Polski i innych nowych państw członkowskich Unii Europejskiej, zwłaszcza w kontekście obecnej sytuacji ekonomicznej Europy i świata. Unikalność projektu polega na analizie procesów rozwojowych nie tylko w oparciu o prostą inwentaryzację stanu, ale w szczególności poprzez analizę trajektorii rozwoju regionów w układzie wybranych aspektów rzeczywistości społeczno-gospodarczej zarówno w ujęciu częściowym, jak i całościowym. Analiza ta pozwoliła wskazać istotne czynniki lub bariery rozwoju obszarów problemowych poprzez identyfikację przebiegu zmian, które doprowadziły do aktualnego zróżnicowania.

Niniejszy tom zawiera zbiór artykułów prezentujących wybrane wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki (NN 306 79

19 40) pt. „Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej”. Wszystkie zaprezentowane prace odnoszą się do poziomu różnicowań rozwojowych występujących na poziomie subregionalnym (NUTS 4), który autorzy uznali za najbardziej istotny z punktu widzenia identyfikacji ich prawidłowości oraz ukierunkowania działań interwencyjnych¹. Zbiór artykułów można podzielić na dwie zasadnicze grupy: teoretyczno-metodologiczną oraz empiryczną. Pierwsza obejmuje dwa opracowania, druga – pięć opracowań.

Pierwszy artykuł autorstwa Pawła Churskiego pt. „Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju” ma charakter wprowadzający i teoretyczny. Jego celem jest określenie miejsca modelu polaryzacyjnego dyfuzyjnego w przemianach polityki spójności Unii Europejskiej, który w sytuacji powszechnie wskazywanego braku efektywności modelu wyrównawczego, postrzegany jest jako podstawa nowego paradygmatu polityki regionalnej państw członkowskich warunkującego zmiany ukierunkowania interwencji polityki rozwoju. Zaprezentowane fakty i tendencje oraz dyskusja przeprowadzona przez autora stanowią istotną podstawę do wnioskowania w oparciu o uzyskane wyniki w pozostałych artykułach zamieszczonych w tym tomie.

Celem opracowania Teresy Czyż i Jana Hauke pt. „Zastosowanie metod taksonomicznych w analizie struktury systemu regionalnego” jest zastosowanie metod taksonomii numerycznej w badaniu makrostruktury regionalnej i ocena ich możliwości analitycznych. W pierwszej części pracy autorzy przedstawili opis matematyczno-statystyczny dwóch metod: metody delimitacji układów powiązań opartej na kryterium największego przepływu J.D. Nystuena i M.F. Dacey a oraz metody identyfikacji istotnych relacji w systemie regionalnym na zasadzie maksymalizacji współczynnika determinacji, opracowanej przez H. Holmesa i P. Haggetta. W drugiej części pracy wykorzystano równolegle proponowane metody dla określenia makrostruktury regionalnej Polski na podstawie międzyregionalnych przepływów migracyjnych. Dokonano również oceny wyników poznawczych uzyskanych w analizie makrostruktury regionalnej w aspekcie metodologicznym i empiryczno-diagnostycznym.

Artykuł Anny Borowczak i Michała Dolaty pt. „Rozkład obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w Polsce w latach 2000–2010” otwiera część empiryczną tomu. Głównym celem opracowania jest analiza rozkładu obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej oraz jego zmienności w czasie, przeprowadzona w oparciu o badanie poziomu i dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu całościowym. Identyfikacja tego rozkładu odbywa się w układzie 379 powiatów Polski (NUTS 4/LAU 1) w odniesieniu do okresu 2000–2010, przy zastosowaniu metod: wskaźnika syntetycznego oraz analizy skupień. Przyjęty układ przestrzenny umożliwia rozpatrywanie procesów polaryzacji w kontekście rozmieszczenia obszarów cechujących się różnymi uwarunkowaniami procesów

¹ Wyjątkiem od tej zasady jest opracowanie Teresy Czyż i Jana Hauke, które zostało zrealizowane poza projektem NCN NN 306 79 19 40, ale które uzupełnia jego wyniki.

rozwojowych, wynikającymi zarówno ze współczesnych procesów globalizacji, jak i utrzymujących się reliktowych podziałów przestrzeni ekonomicznej Polski. Ustalenia poczynione w niniejszym opracowaniu są wykorzystywane w kolejnych dwóch artykułach, tworząc z nimi merytoryczną całość.

Kolejne opracowanie Roberta Perdała i Jana Hauke pt. „Czynniki rozwoju obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w Polsce” koncentruje się na problemie identyfikacji i analizy istotnych czynników determinujących rozmieszczenie oraz rozwój obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej w ujęciu całościowym i częściowym rozwoju, w układzie wybranych aspektów tego procesu. Procedurę identyfikacji czynników rozwoju oparto na analizie korelacji kanonicznych (ujęcie całościowe) oraz modelowaniu regresyjnym (ujęcie częściowe). Postępowanie badawcze przeprowadzono zarówno w układzie wszystkich powiatów, jak i ich specyficznych podukładów, tj. obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej, co pozwala identyfikować prawidłowości zgodnie z podejściem polityki rozwoju zorientowanej terytorialnie.

Celem artykuł Joanny Dominiak i Barbary Koneckiej-Szydłowskiej pt. „Wpływ kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych. Przykład Wielkopolski” jest próba identyfikacji wpływu zjawiska kryzysu na sytuację społeczno-gospodarczą gospodarstw domowych. Badanie prowadzi się na przykładzie województwa wielkopolskiego w układzie obszarów wzrostu i obszarów stagnacji społeczno-gospodarczej, które zostały wyznaczone w granicach tego regionu na poziomie NUTS 4 na podstawie analizy całościowych różnicowań rozwojowych Polski. W wydzielonych obszarach zbadano reprezentatywną grupę 1988 gospodarstw domowych (w tym 1510 na obszarach wzrostu i 478 na obszarach stagnacji) pod względem: zmian poziomu bezrobocia członków gospodarstw domowych, zmian poziomu i struktury dochodów oraz wydatków bieżących ponoszonych przez gospodarstwa domowe w dobie kryzysu, zmian poziomu zadłużenia gospodarstw domowych w dobie kryzysu, zmian w zakresie spędzania czasu wolnego i wyjazdów wakacyjnych gospodarstw domowych i zmian kierunków zachowań prorodzinnych gospodarstw domowych w dobie kryzysu. Ponownie zwrócono uwagę na prawidłowości wynikające ze specyfiki zasobów endogenicznych oraz uwarunkowań egzogenicznych obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej poszukując cech wspólnych i różnic w tym zakresie.

Dwa ostatnie artykuły w tomie prezentują wybrane wyniki studiów porównawczych odnoszących się do różnicowań rozwojowych wybranych trzech państw Europy Środkowo-Wschodniej: Litwy, Polski i Słowacji.

Celem opracowania Pavola Korca pt. „Lagging regions of Slovakia in the context of their competitiveness” jest przeprowadzenie dyskusji na temat wybranych zagadnień teorii i metodologii regionalnych badań dotyczących konkurencyjności oraz prezentacja empirycznych wyników analizy poziomu konkurencyjności regionów Słowacji, ze szczególnym uwzględnieniem słabiej rozwiniętych regionów tego kraju.

Praca Dovile Krupickaite, Jana Hauke i Barbary Koneckiej-Szydłowskiej pt. „Spatial variability of the socio-economic development in terms of population and settlement at the level of NUTS 4 units. The case study of Poland, Slovakia

and Lithuania” przedstawia analizę zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w aspekcie ludność i osadnictwo w wymiarze ponadkrajowym. Analiza prowadzona jest na przykładzie trzech państw: Polski, Słowacji i Litwy i odnosi się do jednostek poziomu lokalnego NUTS 4, które liczą odpowiednio 379, 79 i 60 jednostek. Zakres czasowy badań obejmuje lata 2000–2010. Podstawowym wynikiem analizy jest wydzielenie w układzie trzech państw na poziomie lokalnym (NUTS 4), przy wykorzystaniu metod: wskaźnika syntetycznego i analizy skupień, obszarów wzrostu, przejściowych i stagnacji w aspekcie ludnościowo-osadniczym. Ponadto na podstawie wyestymowanych wartości lokalnej statystyki I – Morana oraz analizy lokalnych współczynników zależności przestrzennej (LISA) zidentyfikowano prawidłowości w zakresie zróżnicowań przestrzennych analizowanego aspektu procesu rozwoju.

Prace zebrane w tomie podlegały recenzji prof. dr. hab. Tomasza Komornickiego oraz prof. dr. hab. Andrzeja Miszczuka. Ich cenne uwagi, za które bardzo dziękuję autorzy i redaktor, przyczyniły się do poprawy ostatecznego kształtu prezentowanych prac.

Niniejszy tom zawiera zbiór wyników badań, które stały się przedmiotem publicznej debaty podczas konferencji podsumowującej międzynarodowy projekt badawczy finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki (NN 306 79 19 40) pt. „Rozwój społeczno-gospodarczy a kształtowanie się obszarów wzrostu i obszarów stagnacji gospodarczej”, którą zorganizowali Pracownicy Zakładu Analizy Regionalnej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w dniu 23 kwietnia 2014 r., a nad którą patronat objęli wicepremier, minister infrastruktury i rozwoju Elżbieta Bieńkowska, przewodniczący Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk Tadeusz Markowski oraz J.M. Rektor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prof. dr. hab. Bronisław Marciniak. Autorzy mają nadzieję, że przedstawione wyniki oraz efekty tej dyskusji w sposób wymierny przyczynią się do poprawy wiedzy na temat prawidłowości procesów zróżnicowania się rozwoju w przestrzeni państw Europy Środkowo-Wschodniej, co z jednej strony będzie podstawą do poprawy efektywności interwencji podejmowanej w ramach polityki rozwoju finansowanej ze środków publicznych, a z drugiej strony będzie stanowiło rekomendację dla dalszych badań uszczegóławiających ten problem, zwłaszcza w zakresie czynników kształtujących rozprzestrzenianie się rozwoju z obszarów wzrostu na obszary stagnacji gospodarczej.

Paweł Churski